אביעד סטולמן

בין מסורת להכרה - למשמעותן של אמונה וקיום מצוות

א. הקדמה

קבלת האמונה והמצוות היא ענין בסיסי בחייו של היהודי הדתי, לפיכך יש לערוך ברור מעמיק במספר נושאים: מה גורם לאדם הדתי לקבל על עצמו לקיים את מכלול ההלכה? מה גורם לו להאמין ולידע את האלהות? האם הדבר מחויב המציאות, שאדם יגיע לדרגה זאת? ומהו היחס שקיים בין האמונה ובין קיום המצוות?

נדון בעיקר בשיטת הרמב"ם - תוך השוואה לשיטות ולגישות שונות. נעזר בשלוש אפשרויות מרכזיות להבנת הסוגייה: **א)** האמונה והמצוות נובעות מגורמים חיצוניים שמשפיעים על האדם (כגון המסורת או ההתגלות); **ב)** האמונה והמצוות נובעות מגורמים פנימיים - דהיינו מתוך תוכני האדם (כגון ההשג השכלי או הרגשי); **ג)** שילוב בין שתי האפשרויות הראשונות. ננסה להציג את החולשות ואת היתרונות שבכל שיטה.

תחילה, נענה על השאלה הבסיסית ביותר בברורנו והיא: מהו היחס שבין האמונה למצוות? לכאורה, נראית שאלתנו כחסרת משמעות מיוחדת, אולם לאמיתו של דבר משמעותה כה רבה, עד כדי כך שכל ברורנו ישנה את מגמתו לאור התשובה, שנקבל.

ב. היחס שבין האמונה לקיום המצוות

I

בשאלת היחס שבין אמונה לקיום מצוות אפשר למצוא בעולמנו שתי תופעות פרדוכסליות:

א) היו וישנם אנשים שהאמינו בא-להים, ולמרות זאת מרדו בו או במצוותיו.

ב) היו וישנם אנשים שקיימו את המצוות, ולמרות זאת לא האמינו בא-להים, או שלא האמינו באמונות בסיסיות ביותר בדת ישראל.

באנשים מהסוג הראשון דן המדרש על הפסוק "על כן יאמר כנמרוד" (בראשית י', י)[1],

1. בראשית רבה ל"ג, ב וכן ברש"י ורמב"ן על אתר. לדמותו של נמרוד לא נכנס כאן, אך יש לציין את דעת האבן עזרא, שלא מצא בנמרוד פסול. מכל מקום ענינו הוא להוכיח מכאן, שחזיל הכירו במציאותם של אנשים מהסוג הראשון.

בהמשך לקו זה מביא רש"י (לבראשית, י"ג, יג) את הדעה שאנשי סדום: "יודעים היבונם ומתכוונים למרוד בו". מציאות פסיכולוגית זו מוכרת לנו אף היום. גם את האנשים מהסוג השני אנו מכירים. ישנם המקיימים את המצוות אך אינם מאמינים באמונות בסיסיות ביותר בדת ישראל. ותלקם אף כופרים בעיקרים הקשורים למציאות ה'. כמו כן אפשר למצוא כאלו, שהגמרא מתייחסת אליהם כאל צדיקים שלא האמינו בהקב"ה[2].

הצגנו פה כל אחת מגישות אלו בצורה טיפולוגית קיצונית: מובן שבכל אחד מאתנו מתגורר כל אחד מטיפוסים אלו. לפעמים האדם מקיים את המצוות בבחינת "מצוות אנשים מלומדה", או מטעמים אחרים (-שלא לשמה), לפעמים קורה ההפך, האדם איננו מקיים את המצוות - תהיה סיבתו אשר תהיה, אולם הוא מאמין - הוא למד בספרי אמונה והשכיל בענינים רמים.

II

רבותינו הראשונים נתנו לשאלתנו בדבר היחס שבין האמונה לקיום המצוות, שתי תשובות, המבטאות כל אחת שיטה שונה.

השיטה הראשונה גורסת, שהאדם נדרש לקבל את האמונה וממנה נגרר מאליו קיום המצוות

אמונה ⟵ קיום מצוות

שיטה זו קשה, לכאורה, בעיקר בגלל שמצאנו אנשים שהאמינו ולא קיימו מצוות: אמנם ניתן להשיב, שהאמונה היא תנאי קודם לקיום המצוות ולא גוררת את קיום המצוות בהכרח, אך אז נכנס לבעיה אחרת, והיא, כיצד יתכן שאדם יאמין ויבין באמונה שלמה את גודל החובה המוטלת עליו ולא יקיים את המצוות (בענין זה נעסוק בהמשך דיוננו).

השיטה השניה גורסת, שקבלת עול מלכות שמיים - דהיינו קיום המצוות - היא היא האמונה באל.

שתי התפיסות הללו, מוצגות כאמור בכתבי הראשונים. המקור הראשון לשיטה הראשונה מופיע בהשגת הרמב"ן על המצווה הראשונה שמנה הרמב"ם בספר המצוות - מצוות האמונה באל. הרמב"ן מביא את דעת בעל הלכות גדולות שלא מנה את מצוות האמונה בתור מצוות עשה, וכותב:

"כתב הרב: 'המצווה הראשונה - שנצטוונו באמונת האלהות והוא שנאמין שיש עלה וסבה הפועל כל הנמצאות, והוא אומרו יתברך - 'אנכי ה' אלהיך', ובסוף גמרא מכות אמרו: תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה בסיני, מאי קראה? 'תורה צוה לנו משה'. והקשו, תורה שש מאות ואחד עשרה הוו. 'אנכי' ו'לא יהיה לך' מפי הגבורה

2. יהיינו דאמר רבי אלעזר: מאי דכתיב 'כי מי בז ליום קטנותו' (זכריה, ד', י) - מי גרם **לצדיקים** שיתבזבז שולחנן לעתיד לבא? קטנות שהיה בהן, **שלא האמינו בהקב"ה'** (סוטה מח,ב).

שמעום". - הנה נתבאר לך שאנכי מכלל תרי"ג מצוות והיא מצווה באמונה כמו שבארנו. אמר הכותב ... והנראה מדעתו של בה"ג שאין מנין תרי"ג מצות אלא גזרותיו יתעלה שגזר עלינו לעשותו או מנענו שלא נעשה, אבל האמונה במציאותו יתעלה שהודיענו באותות ובמופתים ובגילוי השכינה הוא העיקר והשורש שממנו נולדו המצוות - לא ימנה בחשבונן...".

המקור השני לכך נמצא בספרו של רבי חסדאי קרשקש "אור ה'"[3]. רבי חסדאי מעלה שתי שאלות:

א) "טעה טעות מפורסם מי שמנה במצוות עשה להאמין מציאות השי"ת, וזה כי המצוה מן המצטרף (פירוש: מציין יחס הדדי בין שני נושאים) ולא יצייר מצוה בזולת מצוה ידוע". **ב)** אם הנדרש הוא ידיעה וניתן להגיע לידיעה בכחות השכל, הרי שאין בה ענין לבחירה. למשל אין מקום לצוות על האדם להאמין כי שתים כפול שלוש-עשרה הן עשרים ושש (26 = 13 x 2). מי שמבין את ההוכחה כי כך הוא - יודע, ומי שאינו מסוגל להבין - אינו יודע. אך מה שייך בזה ציווי שיאמין?!

ניתן למצוא גישה דומה בדברי האברבנאל[4], ובדברי רבי אברהם אבן- עזרא[5].

ראש הישיבה הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א בפרושו "יד פשוטה" מתרץ קושיות אלו:

"ברם כבר הקדים רבנו טענות אלה בהסבירו מהות התהליך המביא לידיעה, נמצא שנצטוונו להשכיל ולחקור לוודא ולאמת, ולזאת נדרש עיון מתמיד ומעמיק ובידו של אדם לעסוק בכך או למשוך את ידו כפי בחירתו ורצונו. אולם מציאותו של המצוה נוכחו בה בעת מעמד הר סיני אבל הוא ציוה להם לחקור ולידע[6] אותם באמת. לפנינו מבואר שאין בכח שכל אנושי להגיע לסוף ידיעת ה' - אמתת הדבר אין דעתו שלאדם יכולה להשיגו ולחוקרו. לפיכך מצוה זו מחייבת אותנו תמיד ולעולם אין אדם נפטר מחיובה, אף על פי שעוסק בה ומקיימה תמיד, שהרי לא הגיע ולעולם לא יגיע לתכליתה"[7].

נראה לי שאם נבאר את תשובתו של ראש הישיבה במבט רחב יותר, נבין דברים

---

3. מצוטט מספרו של ראש הישיבה הרב רבינוביץ שליט"א "משנה תורה להרמב"ם עם פירוש יד פשוטה", ספר המדע עמוד כה, הוצאת מעליות, ירושלים תשי"ן. והשווה גם למאמרו: "צווים חיובים ומטרות במשנת הרמב"ם" ספר היובל להגרי"ד סולובייציק, עמוד תריג, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ד.
4. בספרו המרכזי של רבי יצחק אברבנאל, "ראש אמנה".
5. בפירושו על התורה על הפסוק "אנכי ה' א-להיך" (שמות, כ', ב).
6. לענין ההבדל שבין "להאמין" ובין "לידע" (אם הוא בכלל קיים), עיין: "על התשובה" להגרי"ד סולובייציק עמוד 195, וכן בספר הזכרון לגאון ר' יצחק נסים זצ"ל - במאמרי הרבנים יצחק שילת ויוסף קאפח - חקרי תלמוד הרמב"ם, חלק "הרמב"ם - כתבים ומחקרים", עמודים רלה-רנז, הוצאת יד הרב נסים, ירושלים תשמ"ה.
7. ראה גם את הסברו של הראי"ה קוק זצ"ל: עולת ראי"ה ח"א, עמוד שלו.

עמוקים וגדולים. מכיוון שהאמונה המוחלטת היא האמת היחידה - "אין עוד מלבדו", ואליה ניתן רק לשאוף ואין להגיע לתכליתה, לא יתכן שהיא זו שתביא את האדם לקיום המצוות. אם היה הדבר כך, לא היינו מוצאים אדם אחד, שהיה מקיים את המצוות. אי היכולת של האדם להגיע לאמת היא מהותית ואינה טכנית. לכן הרמב"ם קובע: "ידיעת דבר זו מצוות עשה"- היא איננה קודמת לא לאמונה בה' ולא לקיום המצוות. מצוות האמונה עצמה היא מרכיב חשוב ואינטגרלי של הצו הדתי, וכנראה המרכיב החשוב ביותר שלו.

לאור מסקנה זו יש לברר את ענינה ופעולתה של מצוות האמונה. לשם כך נביא צטוט מדברי פרופסור ישעיהו ליבוביץ, שדן בנקודה זו:

"הפרקים הרבים והגדולים במורה הנבוכים שענינם ה'מופת' למציאות ה', זאת אומרת ההוכחות הלוגיות- דדוקטיביות למציאותו, אין לראות בהם את היסוד אשר עליהם מוקם הבניין של האמונה, אלא הם מבהירים לאדם את אמונתו. מי שאיננו מאמין בא-להים, ספק אם ישוכנע באמונה על-ידי ארבעת העיונים המהווים לדעת הרמב"ם מופתים למציאות א-להים. אבל אם אדם מאמין בא-להים, מבהירים לו המופתים האלה מה ניתן לומר על מציאות הא-להים ומה לא ניתן לומר עליה, כדי שהאמונה תהיה בא-להים ולא בדבר הנתפס כא-להים בתודעתו הדימיונית והאמוציונאלית של האדם".

(אמונתו של הרמב"ם, עמוד 37, הוצאת משרד הביטחון)

ראשית האדם מבין שה' אמת, שהוא מציאות אמת (למשמעותה של הגדרה זו עיין בספר הנ"ל בפרק א). בשלב הזה, אם הוא בוחר בכך, הוא מקיים את המצוות ובכך נכנס למעגל המתואר בהמשך. **לאמונה** (-אמת) אפשר רק לשאוף ולעולם אין מגיעים אליה! ישנו שלב בו האדם מחליט אם להכנס למעגל זה, והוא רגע הבחירה בערך של קיום מצוות - אולם אין זו האמונה ! האמונה היא הפונקציה המברדת באדם את מהות הא-להות ומאמתת אותה. שיטה זו של הרמב"ם אופיינית לתפיסתו הפילוסופית שטוענת "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות" ולא "אחרי הלבבות נמשכים המעשים". הרמב"ם מסביר תפיסה זאת בפרק רביעי משמנה פרקים:

"ודע, שאלו המעלות והפחיתויות אשר למידות לא יגיעו ולא יתיישבו בנפש רק בכפול הפעולות הבאות מין המידה ההיא פעמים רבות ובזמן ארוך והרגילות בהן. ואם היו הפעולות ההן טובות והיה המגיע לנו מהן מעלה; ואם היו רעות והיה המגיע לנו מהם פחיתות".

III

בכך בררנו את תהייתנו הראשונה. כלומר, לפי **השיטה הראשונה**, האמונה היא דבר בפני עצמו וקיום המצוות הוא גם דבר העומד בפני עצמו, והיחס שמתקיים ביניהם הוא של גורר ונגרר. לפי **השיטה השנייה**, היחס שבין קבלת המצוות לקבלת האמונה הוא, שהם דברים שווים - כי קבלת המצוות היא קבלת האמונה! לשיטה זאת נוצר פרדוקס

מעניין: הסיבה, שאדם חילוני לא מקיים את המצוות, היא אותה סיבה, שאדם דתי מקיים את המצוות. אדם חילוני לא מקיים את המצוות - בטענו ש: "אינני יודע מה זה א-להים". והאדם הדתי מקיים את המצוות מאותה סיבה - "אינני יודע מה זה א-להים". כאשר האדם הדתי מקיים את המצוות, הוא מכשיר את עצמו על ידי כך שמתקן את נפשו ואת גופו[8], וכל מטרתו במצוות היא התעסקות בה' והתקרבות אליו[9]. אך אין להשיגו לחלוטין; דרגתו של האדם גבוהה יותר, ככל שהוא מבין שאין בכוחו להבין את מהותה[10].

זאת גם דעת הרמב"ם במצוה השלישית:

"ולשון ספרי - לפי שנאמר 'ואהבת את ה' א-להיך' איני יודע כיצד אוהב את המקום (פרוש - כי מה שייך אהבה בדבר שאיננו מובן לנו ולא יכול להיות מובן לנו), ת"ל: 'והיו הדברים האלה אשר אנכי מצווך היום על לבבך' - שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם".

ג. בעיות נוספות

לפני שנמשיך בחקירתנו יש לברר עוד שתי בעיות. **הראשונה**: האם המציאות (דהיינו מכלול הדברים, שמשפיעים על האדם), מחייבת שכל אדם שישתדל וישאף, יגיע לאמונה אמיתית, שתביאהו לקיום המצוות? **השנייה**: מה טיבו של אדם המקיים מצוות שלא לשמה?

כדי לענות על בעייתנו **הראשונה** יש להקדים ולטעון, שקיום המצות הא ערך, שהאדם נצטוה לקיימו. אין הוא דבר שנכפה על האדם, כי אם היה כך היה מאבד את משמעותו הערכית, וזהו היסוד הגדול של הבחירה החופשית. אולם בעיקרון כל אדם אם יאמת ויתקור יעלה ברמתו האמונית. אדם שמשתמש היטב בשכלו יגיע בהכרח להכרת הא-להות הנכונה[11]. הכוונה בקיום המצוות צריכה להיות לשם עלייה ברמת האמונה בה' וידיעתו (וזוהי השגתו), ולאדם מוצגת החובה לשאוף לקיים את הערך הנשגב הנ"ל[12].

כשמפתחים את השיטה השנייה רואים שיש להציג פה סכימה שונה מזו שהצגנו בשיטה הראשונה והיא:

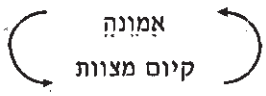

8. מורה הנבוכים, חלק ג, פרק כז.
9. מורה הנבוכים, חלק ג, פרק נא בהערה שם ד"ה: "ודע כי כל מעשה...".
10. "כל הנביאים נסתכלו באספקלריה, שאינה מאירה - משה רבנו נסתכל באספקלריה המאירה", ומפרש רש"י: "וכסבורים לראות - ולא ראו, ומשה נסתכל באספקלריה המאירה וידע, שלא ראהו בפניו" (במות מט,ב).
11. מורה הנבוכים, חלק א, פרק נט.
12. "והמצוות אמת ולכן תכליתן קיומן" (הקדמת הרמב"ם לפרק חלק).

באור: המצוות גוררות את האמונה (בבחינת תקון הנפש ותקון הגוף, וכן את מצוות האמונה) ומצוות האמונה גוררת באדם את הרצון לקיים המצוות.

בעייתנו **השנייה** בדבר קיום מצוות לשמה היא אחת מהסוגיות העמוקות והמורכבות ביותר במחשבת הרמב"ם, ופתרונה יועיל לנו להבנת סוגייתנו בכללותה.

"וזה אצל החכמים שלא לשמה, כלומר שהוא מקיים את המצוות ועושה אותם ולומד ומשתדל לא למען אותו הדבר עצמו אלא למען דבר אחר, והזהירו חכמים עליהם השלום... שכן, אין תכלית האמת אלא לדעת שהיא אמת והמציאות אמת, ולכן תכליתן - קיומן... וכבר הזהירונו חכמים גם על זה, כלומר, שלא ישים האדם תכלית עבודתו וקיומו למצוות איזה דבר מן הדברים... ורצו בכך להאמין באמת לעצם האמת, וזהו העניין שקוראין אותו 'עובד מאהבה'... ונתברר שהוא מטרת המצוות ויסוד אמונת חכמים, ולא יתעלם ממנו אלא סכל ופתי אשר כבר השחיתוהו ההזיות והדעות והשגעונות והדמיונות הגרועות, וזוהי מעלת אברהם אבינו שהיה אוהב מאהבה, ואל הדרך הזו חובה לשאוף"[13].

(פרוש המשנה, הקדמה לפרק חלק).

כאן מסביר הרמב"ם כי האדם צריך לקיים את המצוות רק לשם קיומן. מצוות האמונה צריכה להתקיים רק לשם קיומה. לפי הרמב"ם מושמעת פה דרישה למוסר אוטונומי הבא מתוך האדם ומתוך עצמיותו, ואולם אין הכוונה שיבדה לעצמו דת. המצוות מוצבות ליהודי כעובדה חיה וקיימת ואל לו לאדם להמציאם. האוטונומיה צריכה לבא במישור של קבלת המצוות הללו, שעליהן אין עוררין[14].

נכון ומתאים להביא כאן את דברי הגר"ד סולובייצ'יק הכותב, שתווית הדת אינה מקילה על האדם, ובלשונו: "התודעה הדתית היותר עמוקה והיותר נשגבה שבחוויות האדם הנוקבת והיורדת עד התהום ובוקעת ועולה עד לרקיע - אינה כל כך פשוטה ונוחה"[15].

13. בשאלה - האם הרמב"ם מטיל אשמה במי שלא הגיע לרמה הנדרשת, בגלל שנולד וגדל בחברה שאינה יהודית-דתית - לא נגענו במאמרנו. למתעניינים נא עיינו באיגרות הרמב"ם מהדורת רי' יצחק שילת שליט"א, עמוד תרסח ובהערתו החשובה על דברי רי' יוסף קאפח שליט"א. כמו כן, בדבר הדיאלקטיקה שבשיטת הרמב"ם בענין, עיין 'שתי תפיסות של סובלנות' בספרו של פרופסור ישעיהו ליבוביץ 'אמונה הסטוריה וערכים'.

14. אולי בגלל שהן תורה א-להית טבעית, כפי שהסביר הגר"ד סולובייצ'יק ב'איש ההלכה' גלוי ונסתר, עמוד 76, הוצאת ההסתדרות הציונית, ירושלים תשמ"ט, וכן דברי הרמב"ם בהקדמתו לפרק חלק: **יוהמצוות אמת** ולכן תכליתן קיומן'.

15. 'איש ההלכה' גלוי ונסתר, עמוד 14 דבריו שם ארוכים ומזהירים ורצוי לעיין בהם. והשווה דבריו ב: "Sacred and profane"; Gesher Vol 3. No. 1, Page 7 הדברים מופיעים גם בעברית בספרו של הרב אברהם בית-דין 'פרקים במחשבת הרב' - בעמוד 120.

ד. הסיבות השונות שמביאות את האדם לקיום המצוות

לאחר שעסקנו בחלק המקדים של מאמרנו ביחס שבין האמונה למצוות, ניגש לדון בסיבות השונות המביאות את האדם לקיום המצוות. בחלק זה של המאמר נתייחס לצד המעשי של קיום המצוות, ונעסוק בשלוש השיטות העיקריות להבנת חקירתנו. אמנם לא כל השיטות מצאו עוגן במחשבת ישראל, אך נשתמש בכולן להצגת שיטתו המשלבת של הרמב"ם.

I. השיטה הראשונה - אמונה הנובעת מתוך פנימיות האדם

השיטה הראשונה היא הגורסת, שהאמונה וקיום המצוות באות לאדם מתוך פנימיותו, והן פרי הגיונו, רגשותיו או שכלו. הרמב"ם מתחיל את הלכות עבודה-זרה בהקדמה מדרשית, בה הוא מסביר את הדברים, שהביאו לעבודה זרה על פי המהלך המחשבתי הבא:

"בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדולה, ונבערה עצת חכמי אותו הדור, ואנוש עצמו מן הטועים היה. וזו היתה טעותם, אמרו, הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנו במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו - ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו... ואחר שאחרו הימים עמדו בבני אדם נביאי שקר, ואמרו שהאל ציווה ואמר להם עבדו כוכב פלוני... והתחילו כוזבים אחרים לעמוד ולומר שהכוכב עצמו או הגלגל או המלאך דבר עמהם... וכיון שארכו המים נשתקע השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם... ועל דרך זו היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם, שהוא אברהם אבינו. **כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו באור כשדים בין עובדי עבודה זרה הטפשים. ואביו ואמו וכל העם עובדי עבודה זרה והוא היה עובד עמהם ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק - מדעתו הנכונה**... והודיעו ליצחק בנו... ויצחק הודיעו ליעקב... ויעקב אבינו למד בניו כולם..."

(עבודה זרה א, א-ג).

הרמב"ם מציג כאן את שיטתו בצורה ברורה. האדם בראשית דרכו שבוי בקונספציות שגויות (ואין זה משנה אם הוא נמצא בחברה של עובדי כוכבים ומזלות המורדת בה' ואינה מחנכת לאמונה, או שהוא נמצא בעולם דתי אך מוטעה על ידי גורמים סביבתיים וחיצוניים שונים). על האדם לצאת מהתפיסות המוטעות[16] - עליו לשאוף להכיר את האלהות ולהאמין בה'. הרמב"ם מדגיש גם את ענין יחידותו של אברהם אבינו; אברהם

16. השאיפה מוטלת על האדם עצמו; זהו העיקר, שהרי הקב"ה נתן לעולם עשרים דורות, עד שהכירו אותו - עד שנולד אברהם. ה' לא גילה את עצמו אלא חיכה כאלפיים שנה, כדי שהאדם בעצמו יגיע להכרה, זהו תהליך איטי וקשה שמוטל על האדם לבדו!

נמצא בעולם שכל כולו, כל חכמיו, כל מוריו וכל אנשיו אינם מאמינים ואינם מבינים, ורק הוא - אברהם אבינו - מאמין ומשיג את האמת! אך פה יש לשים לב לעניין עמוק אף יותר. אברהם מגלה בעצמו מפנימיותו "ולבו משוטט ומבין, עד שהשיג דרך האמת והבין קו הדרך מתבונתו הנכונה". כאן מציג הרמב"ם את ההשקפת הראויה. האדם צריך להגיע לאמונה מעצמו! עליו להגיע לאמונה מתוך תוכי פנימיותו, בין אם הוא נעזר בכלים רגשיים ובין אם הוא נעזר בכלים תבונתיים. **מה שחשוב הוא, שאין פה התגלות ואין כאן כח או מסר חיצוני המועבר אל האדם. האדם בעצמו הוא שמגיע לאמונה!**

עתה מובן לנו[17], כי אמונה הבאה מתוך תוכו של האדם מועילה יותר. אמונה זאת עומדת לעולם כי היא קיימת בזכות עצמה ולא בגלל גורמים חיצוניים. אולם פה מתגלות בעיות רציניות[18]:

א. לא כל אדם מגיע לרמה הדרושה. במילים אחרות: לא כל בני האדם שווים, ולא יתכן שכולם יגיעו לאותה השגה הדרושה לשם קיומן של המצוות.

ב. חוסר ההדרכה בדרך שבה יש לעבוד את הא-ל יכולה להביא לאבסורדים קיצוניים ביותר. חלק רציני של ההלכה נוגע בתקון החברה ובשאר פונקציות, שצריכות להעשות בצבור. על כורחך, אם כל אדם ישמור את ההלכה שלו הרי וודאי לא יוכלו בני

17. העיר לי הרב שילת שליט"א, שב"שמונה פרקים לרמב"ם", מושמעת נימה קצת שונה בדברי הרמב"ם. וצ"ע.

18. ראוי להעיר פה את דברי הנרייד סולובייציק, שהובאו בספרו של הרב אברהם בית-דין "פרקים במחשבת הרב", לחלק מהדברים המובאים כאן נתייחס מאוחר יותר בחקירתנו.
הרב מסביר את פרשת קרח, וטוען שקרח טעה בטעות היסודות הזאת - דהיינו שימת דגש יתר בקבלת האדם בעצמו את התורה, ואומר:
"קרח דגל בתורה של סוביקטיביזם דתי המעמיד את הרגשות הדתיים בראש הסולם של הערכים שבחוויה הדתית... המסקנה ההגיונית תהיה, שמותר לשנות את המצוות המעשיות בהתאם לזמנים המשתנים או אפילו בהתאם לתכונות אינדיבידואליות של אנשים שונים. אליבא דקרח אין במצוה כח גואל הטבוע בה, מעבר להשפעותיה... וסגולתה להעלות בקרבנו חוויה סוביקטיבית... בהשיבנו לטענותיו אנו סוברים, שיש צורך להדגיש ולאשר מחדש את העמדה היהודית המסורתית, שבשמירת המצוות יש שתי רמות, המצוה החיצונית-מעשית, והחוויה הפנימית הסוביקטיבית המלווה אותה... אפשר להוכיח שההלכה מיחסת ערך רב לשניהם... למצוה המוגדרת ע"י ההלכה יש שעור כמות והיקף מדוייק והם הקובעים את אמיתותה של החוויה הדתית, זהו החדוש שהבנתו איננה נחלת הכלל. הממשות הריאלית היחידה היא המצוה, אשר את מסגרתה ואת שלמותה יכולה להגדיר ולבקר ההלכה בלבד...
מדוע מסרבת ההלכה לתת זכות בכורה לרגשות, הנובעים מקרב הלב? מדוע אינה מקבלת את הגישה, שהדבקות והלהט הדתי הם חוויה מקורית ואמתית, העולה בערכה על הפעולה החיצונית של קיום מצוה מעשית? - הסיבה היא, שבתליית המעשה הדתי ברגשות האדם ובתחושותיו ישנם שלשה חסרונות רציניים. **הראשון** הוא בכך, שההתרגשות הדתית נוטה להתנדף, להשתנות ולהיות בלתי יציבה, אפילו בלבו של פרט אחד... **החסרון השני** הוא בכך, שאצל כל פרט לובשת החוויה הדתית צורה אחרת, היינו צריכים לנסח מחדש ולשנות את פולחנינו הדתיים כדי להתאימם לרגשות של בני אדם שונים בזמנים שונים... **החסרון השלישי** הוא בכך,שאין בידנו אמת-מידה נאמנה, שתאפשר להבחין בין סוגים שונים של רגשות חילוניים לבין החוויה הדתית האמיתית...".

האדם להתפלל ביחד, לאכול ביחד ולהתחתן זה עם זה ועוד. לכל אחד יהיו דינים שונים ומשונים וההלכה לא תהיה גורם מאחד.

ג. המסקנה המתבקשת היא, שכל אדם יבדה לעצמו דת, כלשון הפילוסוף למלך כוזר. הצעתו זאת של הפילוסוף תיתכן רק על פי דבריו הקודמים - "...אין אצל הבורא לא רצון ולא שנאה...". כל הבניין הזה אשר עומד וטוען: "עשה מה שלבך חפץ - מה שאתה מבין" - בנוי על יסודות רעועים: "אין אצל הבורא לא רצון ולא שנאה". אצל הפילוסוף לא יתכן, שאלהים נתן תורה עם מצוות, שהרי הוא איננו מתערב כלל במעשי בני האדם.

ד. האדם עושה את **רצונו** ולא את **רצון ה'**, הוא עובד את עצמו ולא עובד את א-להיו. האדם מספק את צרכיו הפסיכולוגיים, אך חלק ממהות הדת היא עבודת ה', שפירושה עשיית רצון ה' יתברך כדבר שנכפה על האדם.

נענה על הבעיות שעוררנו כסדרן. את **הבעיה הראשונה**, שלא כל האנשים שווים ברמת השגתם, נפתור בכך שמספר אנשים, שרמתם הרוחנית היא גבוהה במיוחד ואשר מבינים את הא-להות, יקבעו את ההלכה ושאר בני האנוש ילכו אחריהם, וכמו שנאמר: "למען אשר ידעתיו אשר יצווה את בניו...". כך גם פועלות שאר הדתות בעולם (כגון הנצרות והאיסלם), שהרי לא היתה להם התגלות, אלא שמספר אנשים בדו לעצמם דת ואחר כך מליוני בני אדם עקבו אחרי אמונות השווא וההבל שלהם. נוסף על כן, גם ביהדות מוצאים אנו ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות[19], שהשכינה דיברה מגרונם ואשר יכלו בתנאים מסויימים להורות לעם הלכה[20]. בדומה לכך הסביר הרמב"ם (שצוטט קודם) את מהות ההתגלות, אשר באה, לאחר שדור בני האדם שכחו את המסורת של ההבנה שהיתה לאברהם, ואז באה התגלות ה', שהסבירה לבני האדם כיצד לפעול; אך אם היה המצב תקין היינו מסתפקים ב"דתו" של אברהם.

> "עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהם ולעבוד עבודה זרה כמותן... וכמעט קט היה, והעיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרין בני יעקב להטעת העולם ותעייתם. **ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו, עשה משה, רבנו ורבן של כל הנביאים, ושלחו. כיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה' בישראל לנחלה,הכתירן במצוות והורה דרך עבודתו...**"

(עבודה זרה א, ג)

את **הבעיה השנייה** אפשר לפתור בדרך דומה. החלטה של אדם אחד או של מספר אנשים תביא, שעם שלם יקיים את אותן המצוות, ואין הכרח שיהיו הרבה חילוקי דעות, כי ההחלטה תהיה קולקטיבית.

קודם שנפתור את **הבעייה השלישית** נרחיב את הבעייה, ונראה על סמך ברור

19. עיין מגילה יד, א.
20. עיין הלכות יסודי התורה ט, ב.

בטעמי המצוות מהי הגריעותא שביצירת מצוות חדשות. במסכת קדושין[21] נאמר: "יאברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל" (בראשית, כ"ד, א) - מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא נתנה, שאומר: 'עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתי מצותי חוקתי ותורתי' (בראשית, כ"ו, ה)". וביתר הרחבה במסכת יומא: "...אמר רבא (ואיתימא רב אשי), קיים אברהם אבינו אפילו ערובי תבשילין שנאמר 'תורותי' - אחת תורה שבכתב, אחת תורה שבעל- פה" (יומא כח, ב). ובגמרא עבודה זרה נאמר: "מלמד שנתן לו שתי כליות והיו מלמדים אותו תורה". אנו רואים כאן שישנה אפשרות שהאדם יגיע להבנה של המצוות עד כדי כך שיוכל להמציא מתזונו את המצוות ולכוון דעתו לדעת עליון, עד כדי כך שיצליח לקיים מילי דרבנן כגון 'ערוב תבשילין'.

אם נתבונן בלשון הרמב"ם נווכח, שהרמב"ם לא יוכל להשלים עם פשוטם של המדרשים, שהזכרנו[22]. הבעייה העיקרית בהם היא הטענה שאברהם אבינו בעצמו קיים את המצוות. לפי הרמב"ם המצוות נתנו לישראל ע"י משה ולפני כן לא קיימו את המצוות כולן, אלא מספר מצומצם: מצוות בני-נח, מילה וגיד הנשה. וכך כותב הרמב"ם בפירוש המשניות:

"ושים לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו, והוא אומרם 'מסיני נאסר'. והוא, שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נזהרים ממנו או עושים אותו היום, אין אנו עושים זאת אלא מפני ציווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' ציווה בכך לנביאים שקדמוהו...".

(פירוש המשניות לחולין פ"ז, מ"ו)

שני דברים למדנו מדברי הרמב"ם כאן: הראשון - שכל מה שהאבות (- "הנביאים") קיימו לפני מתן תורה ניתן להם מה"? והשני - שכל מה שאנו עושים הוא מפני ציווי ה' (על ידי משה). הרמב"ם איננו יכול להשלים עם העובדה[23], שהאדם יכול להגיע לכל מילי דרבנן. אמנם הוא מסכים ש:

"כלל המצוות יש להם טעם בהחלט ובגלל תועלת מסויימת צווה בהן, אבל פרטיהן הן אשר נאמר בהן שהן לפשט הציווי... וכל מי שמעסיק עצמו לדעתו בהמצאת טעמים לאחד מן הפרטים הללו, הרי הוא הוזה הזיה גדולה, שאינו מסלק בה זכות - אלא מוסיף זכויות, ומי שמדמה שיש לאלה טעמים, רחוק הוא מן הנכון...".

(מורה הנבוכים ח"ג פכ"ו)

21. קידושין פה, א. והשווה למילים האחרונות של התוספתא למסכת קדושין פרק ה.
22. העיר לי הרב אלי פריימן, שהרמב"ם מפרש באופן אחר את המדרש. אין כוונת המדרש לומר, שהיה קיום מצוות בצורה מעשית, אלא מדובר במצב רוחני מושלם - כאילו קויימו המצוות.
23. משני מקורות נוספים מהם ניתן ללמוד על נימה זאת, בהלכות אישות א, א: "קודם מתן תורה אדם..." - משמע שהדינים השתנו אעפ"י שלדעתי אישות מביא הרמב"ם במורה הנבוכים הוכחות שכליות. ובהלכות מלכים ט, א: "וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם אבינו... עד שבא משה רבנו ונשלמה כל התורה כולה".

מכאן טען הרב ליכטנשטיין שליט"א:

"מכאן, שאפריורית, במשור הקב"ה כמצווה, פרטים רבים הינם חסרי משמעות. אם כי מבחינתנו כמובן, אחרי שדגם מסויים נבחר והותווה הוא מחייב בהיותו 'קדוש בגלל ריצויו' אף שאינו רצוי בגלל קדושתו... עצם העובדה שפעולה מסוימת נכללת בפקודת הקב"ה לאדם, נוסכת בה תוכן ותכליתיות אף אם היתה טרם הציווי נטולת אופן לחלוטין... הפרט הסתמי ביותר, אם לשחוט מן הצוואר או מן העורף, יכול לעצב את האדם מפאת עצם חיובו".

(הרב אהרן ליכטנשטיין, הלכה והלכים כאושיות מוסר:
הרהורים מחשבתיים וחינוכיים)

על דברי רש"י (ויקרא, י"ט, יט): "חקים - אלו גזרות מלך שאין טעם לדבר" - העיר הרמב"ן: "ואין הכוונה בהם שתהיה גזרת מלך מלכי המלכים בשום מקום בלא טעם, כי כל אמרת א-לוה צרופה, רק החוקים הם גזרות המלך אשר יחוק במלכותו בלי שיגלה תועלתם לעם הארץ... וכן חוקי הקב"ה הם הסודות אשר לו בתורה, שאין העם במחשבתם נהנים בהם כמשפטים, אבל כולם בטעם נכון ותועלת שלמה".

כבר עמד הרב קוק על כך, שהסברו העקרי של הרמב"ם לטעמי המצוות - שהן באות כדי למנוע עבודה זרה, גורם לדת היהודית להראות כדבר ארכאי, שהרי בימינו לא שייכים הטעמים הללו[24]. ברור שהרמב"ם לא סובר, שכאשר בטל טעם המצווה בטלה חובת הקיום שלה, ולכן גם ברור שההלכה באה בתור אמצעי לצרוף הבריות[25]. לפעמים באות המצוות כדי להרגיל את האדם לעסוק בה', וכדברי הרמב"ם: "דע כי כל מעשה העבודות הללו... אין תכליתן אלא שתוכשר בהתעסקות במצותיו יתעלה מלעסוק מענייני העולם כאילו התעסקת בו - לא בזולתו" (מורה הנבוכים ח"ג פנ"א). כבר הבאנו את דברי הרמב"ם במצווה החמישית שבספר המצוות, כי אין אפשרות לעסוק בה'. אלא על ידי קיום מצוותיו.

כדי שלא נסטה מדיוננו, נסביר את הקשר שבין הדיון בטעמי המצוות לברורנו. לשיטות הסוברות, שהאדם בשכלו מסוגל להגיע לדרגה בה ישיג את ה' ויבין את כוונותיו (כי לה' יש רצון ולא כדעת הפילוסוף של הכוזרי, אלא שהוא ורצונו - דבר אחד) וידע כיצד לקיים את רצון ה', אין כאן בעיה. לדוגמא: רס"ג סובר שכל הנאמר בנבואה - יכל להתגלות על ידי השכל, אלא שהנבואה היא אמצעי יעיל ומהיר יותר. בהשקפה זאת יתכן לומר, ששתי כליותיו של אברהם למדו אותו את דרך קיום המצוות (או שלמד בנבואה) כפי שהסביר הרמב"ם. לכן בעייתנו השלישית אינה קיימת, כי על פי שיטות אלו לכל אחת מהמצוות ישנו טעם החודר כל הגיון צרוף ועומד בכל בוחן שכלי והאדם יכול להשיג בעצמו את הטעם.

אולם לשיטת הרמב"ם תעמוד הבעייה השלישית, משום שאין אפשרות לתת טעמים

24. עיין גם ב"טללי אורות" תחכמוני תר"ע, מובא גם במאמרי הראייה, מהדורת הרב אלישע אבינר שליט"א, עמודים 28-18.

25. וראה גם ברמב"ן לדברים כ"ג, ו.

לפרטי המצוות, הואיל ואין להם טעם; שהרי הטעם הקובע הוא הטעם האלהי ולא זה שנראה לנו.

בנקודה זו יש להתמודד ולפתור את **הבעיה הרביעית** שהעלינו: "כל העושה מצווה שאינו חייב בה - נקרא הדיוט"[26]. יש לבאר מהי המשמעות של קיום מעשים אשר האדם לא מחוייב בהם, או בשעה שהאדם אינו מבין את מעשיו. נתעמק כאן בשיטת הרמב"ם מתוך[27] ארבע פסיקות שלו, שמהן ניתן ללמוד על יחסו לשאלות ששאלנו.

הפסיקה הראשונה נמצאת בהלכות ברכות[28].

"כל דבר שהוא מנהג, אף על פי שמנהג נביאים הוא... עושין אותו בלא ברכה".

(ברכות יא, טז)

ובדומה פוסק הרמב"ם בהלכות ציצית:

"נשים ועבדים שרצו להתעטף בציצית וכן שאר מצוות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות מהן, אם רצו לעשות אותן בלא ברכה - אין ממחין בידן".

(ציצית ג, ט)

הרמב"ם סובר, שבמקרים שקימת רק הרשות לקיים את המצווה או כשקיים רק מנהג, הואיל ואי אפשר לומר את המלים "וצוונו...", אין מברכין. נלע"ד לבאר **שהרמב"ם סובר כרש"י**[29] **שאין "קיום מצווה" לאדם שפטור ממעשה מסויים ועושהו**; לפיכך הוא סובר, שאין לברך על מעשים שהם לא חובה, או על מנהגים. על פי דבריו נוכל בנקל להסביר את הכלל "גדול המצווה ועושה - ממי שאינו מצווה ועושה"[30]: אם אדם עושה מעשה מסויים מבלי שהוא מחוייב בו אזי פעולתו אינה נחשבת לפעולת אדם שהתחייב במצווה משום שהוא עובד את עצמו בעוד האחר עובד את אלהיו[31].

26. לפרושה העמוק של אמרה זו רצוי לעיין בספרו של הרב ברוך רקובסקי "ברכת אבות" סימנים ה-ו. דוגמה להתיחסות של הרמב"ם למצווה מסוג זה נמצאת בפרק ד משמונה פרקים. משם נראה לכאורה, שהרמב"ם מתנגד לנזירות. אולם בסוף הלכות נזירות (י, יד) כותב הרמב"ם דברים הפוכים. לענ"ד בשמונה פרקים רצה הרמב"ם לבאר את הדרך הממוצעת בה יבחר האדם, ולכן הביא את המדרשים שמתנגדים לנזירות כאיור לדבריו. אך הואיל ולפי כל הגדרה אפשרית יש בנזירות "קיום מצווה" משבח הרמב"ם (בסוף הלכות נזירות) את הנזיר. אולם, כאשר מדובר בדבר שאין לו "קיום מצווה" כגון נדר נמנע הרמב"ם (בסוף הלכות נדרים) מלשבח את האדם האוסר על נפשו.

27. פסיקה נוספת שהיה ראוי להתייחס אליה, היא בענין "בל תוסיף" והחלוק שמחלק הרמב"ם בין רבים ליחיד. ועיין בשעורי הגרי"ד סולובייציק למסכת סוכה, מהדורת הרב רייכמן, עמודים קמד- קמה.

28. עיין גם בהלכות חנוכה ג, ה.

29. על פי הבנת הרב אהרון ליכטנשטיין במאמרו הנזכר ובהערה 16 שם, וזאת לפי דברי רש"י בסוכה דף מה ד"ה הא משמע לן.

30. אמנם התוספות במסכת קדושין לא השתמשו בסברה הזאת ועיין ב"קונטרסי שעורים למסכת קידושין" לרה"ג ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, עמוד 242.

31. כמו כן אנו יודעים על לפחות שני דברים, שהרמב"ם פסק בהם בספרו ההלכתי לקולא ונהג בהם בעצמו לחומרא, והם: שמוש בתנ"ך בספר אחד, וטבילת בעל-קרי. אך מכאן אין להקשות, שכן במקרים הללו סובר הרמב"ם, שישנה סיבה הלכתית להחמיר, אלא שאין היא כה חזקה, עד כדי שהוא יחייב את הצבור לנהוג כך.

הפסיקה השניה של הרמב"ם היא זאת הקובעת, שגוי המקיים שבע מצוות בני-נח, הוא בן עולם הבא. אולם מוסיף הרמב"ם, שאם הוא אינו מכוון בקיום המצוות הללו בגלל שא-להים ציוה עליהם - אין הוא בן העולם הבא[32]. משמע מדברי הרמב"ם, שמה שקובע את "שלמות האדם" היא המודעות שלו לסיבה האמיתית של חיוב קיום המצוות. לשלמות האנושית אפשר להגיע, רק אם מבינים שמקיימים את המצוות בגלל שהקב"ה ציווה.

בדומה לזאת **הפסיקה השלישית** של הרמב"ם, שהיא תוכנו של פרק י' בהלכות תשובה (ומופיעה גם בפרק ה' מהלכות יסודי התורה). הטענה המוצגת שם היא שהאדם צריך לשאוף לקיים את המצוות לשם-שמיים בלבד.

הפסיקה הרביעית נמצאת גם היא בהלכות תשובה, הרמב"ם קובע: "מי שניחם על המצוות שעשה ... איבד את כולן ואין מזכרים לו שום זכות בעולם" (שם ג, ג). במבט ראשון נראית פסיקה זו תמוהה, שהרי המצוות פועלות פעולות פונקציונאליות-מיכשוריות, וגם אם אין האדם מתכוון לכך בשעה שהוא מקיים מצוות, הרי שהן פעלו בו פעולות מסויימות (מטרות כלל המצוות שתים הן: תיקון הנפש ותיקון הגוף). גם כאן ניתן להסביר את דברי הרמב"ם, שהיות שהאדם לא עושה את המצוות לשם שמים כלל, אין הוא מגיע לשלמות האנושית, זאת משום שהמצוות אינן אוטומט או מכניזם.

II. השיטה השנייה: מקור האמונה והמצוות - מחוץ לאדם

לאחר שבררנו את הצד הפנימי של הבנת המצוות נברר בקצרה את הצד החיצוני. יש להבהיר מהם הדברים הנחשבים כצד החיצוני של האדם. נתמקד בעיקר בצדדים החיוביים, או לכל הפחות באלו שאינם פסולים על הסף (לא נעסוק בגורמים שליליים כגון תורה שלא לשמה).

כבר הצגנו את דעת הרמב"ם, שההתגלות הגדולה באה מתוך חוסר ברירה. מובן שהרמב"ם סובר, שתמיד צריכים התגלות מסויימת, שהרי הוא מסביר שגם לאבות היתה התגלות. בימינו אין התגלות בצורה המקובלת, והמקסימום שיש לנו היא המסורת העוברת מאב לבן. זוהי מסורת עתיקת יומין הכוללת תורה שבכתב, תורה שבע"פ, אמונה ומדע. ישנם שמסבירים את ההתגלות כדבר פנימי, דהיינו שהאדם מגיע להשכלה גבוהה, עד שהוא מגיע להבנה של הקב"ה. **התגלות הקב"ה על פי פירוש זה היא בעצמה תהליך פנימי**. אולם אצל הרמב"ם ההתגלות היא פתרון למצוקה. ההתגלות היא דבר חיצוני - הפולש לתוך תודעת האדם (אמנם בצורה מעודנת, אך מכל מקום מדובר בגורם חיצוני, שמתערב בטבע). הרמב"ם אומר דברים אלו במפורש:

"ואילו נתן לנו דעת על צד הקבלה בשום פנים... אלא שנחוייב בציור השלם בגדרים העצמיים ובהאמין במה שירצה להאמין בו במופת וזה אי אפשר אלא אחר

32. עיין הלכות מלכים ח, יא.

ההצעות הארוכות היה מביא דבר זה לרוב האנשים והם לא ידעו היש א-לוה ומלך... כל-שכן שיחוייב לו כבר או יורחק ממנו חסרון ולא היה ניצול מזה המות אלא אחד מעיר שניים ממשפחה".

(מורה הנבוכים ח"ג פל"ד)

יש לדון בגורמים החיצוניים המביאים לאמונה ולשמירת מצוות מכמה פנים, ולברר מהו תוקפם של דברים אשר אינם מכוונים דווקא בצורה הגיונית, אלא נכפים עלינו מלמעלה במטרה מסויימת. מהו התוקף של דבר נתון, שהאדם איננו מגיע אליו בעצמו?

ישנה בעייה של פחיתות מעלה בדברים שאינם באים מתוך תוכי האדם. יש שסוברים, שהדברים, שנאמרו על ידי ה', הינם הגיוניים בהכרת, כדוגמת רס"ג הסובר, שלתוכנה של כל נבואה ניתן להגיע על ידי השכל: גם הרלב"ג[33] טוען כך: "אין התורה נימוס (-חוק) יכריח אותנו להאמין הדברים הכוזבים, אבל היא מיישרת אותנו בתכלית מה שאפשר להשיג האמת", או במקום אחר: "לא יוותר ההמשך לעיון (-לא מתקבל על הדעת), שימצא חולק על האמונה, אבל כשיהיה זה שייחס ההעדר ההסכמה לקצורנו, וזה מה שיחוייב קיבולו (-קבלתו) לכל אחד מהמאמינים". לדעתם אין הבעיה מתעוררת, משום שלא קיים דבר מדברי ה' שהוא לא הגיוני. בהמשך דבריו של הרלב"ג שם: "שאם היה השער פתוח לחלוק על האמונה במה שמראה לאדם לחלוק עליה, תפסד האמונה ותעדר תועלתה מאשר האמונה, ויפול המחלוקת בין המאמינים". תוקפם של דברים אלו הוא מצד ההתגלות והאמונה שאנו מאמינים, שהתורה נתנה לנו על ידי משה רבנו. זהו אחד מהיסודות שמנה הרמב"ם בעיקרי האמונה, כי בלא יסוד זה תתבטל האמונה.

III. השיטה השלישית - בין מסורת להכרה

הרמב"ם משלב את המסורת עם החידוש. מצד אחד האדם מחוייב לשאוף להפנים את המצוות, הוא אמור לעשות את המצוות מתוך עצמו, "לשמה", ולא לשום מטרה אחרת. מצד שני האדם צריך לקבל על עצמו את הישגי העבר של כנסת ישראל, דהיינו את כל ההתגלויות שהיו לעם ישראל, ולכן מחייב הרמב"ם את האמונה בתורת ה' ובנביאיו. התורה היא ההסתכלות, שמביאה את האדם לפסגה ולשלמות האנושית על ידי החכמה האלהית המוטבעת בה.

בנקודה זו בה אנו מקבלים את השילוב בין ההגיון, הרגש (הפנימיות) וההתגלות (מסורת ודברים חיצוניים), עלינו לברר האם היחס שביניהם הוא קבוע או משתנה, והאם על האדם לשנות לפעמים את סדרי העדיפויות שלו. לשם פתרון תהייתנו זאת נצטרך לברר עד כמה יש או אין מסורת וקבלה בהלכה ובאמונה.

כמובן, כולנו מקבלים עלינו ש"תורה מן השמים היא" (היסוד השמיני שמנה הרמב"ם בעיקרים), וכן אנו מאמינים ש"לא בשמים הוא" (בבא מציעא פד, ב). מהו היחס בין שני

33. הרלב"ג בפירושו לפרשת ואתחנן בכלל יד.

המאמרים הללו? כיצד הם יכולים לדור בכפיפה אחת? תשובתנו שאולי תראה פשטנית במקצת, משום שהיא בסך הכל סינתזה של שני מאמרי חז"ל הללו, תהיה, שאכן התורה באה מן השמים אולם כיום היא בידנו! אנו מאמינים שכל כולה נמצאת בידנו ולא נותר ממנה כלום **בשמים**! יתר על כן, הרמב"ם קובע שמהרגע שמשה מת הקב"ה "אסר" עלינו להיזדקק להלכה מן השמים.

איתא בגמרא: "אמר רב יהודה אמר שמואל שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה, אמרו לו ליהושע שאל (=את ה'), אמר להם 'לא בשמים היא'. אמרו לו לשמואל שאל, אמר להם 'אלה המצוות' שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה..." (תמורה טז,א).

השיטה המשלבת - בהלכה

ננסה להציג כאן צדדים, שיראו שהמסורת האלהית אינה גובלת בהכרת על החידוש העצמי-אנושי של כנסת ישראל לדורותיה.

הרמב"ם בהקדמתו למשנה כותב:

"החלק הראשון: פרושים מקובלים מפי משה ויש להם רמז בכתוב ואפשר להוציאם בדרך הסברא וזה אין בו מחלוקת, אבל כשאמר האחד: 'כך קבלתי' - אין לדבר עליו.

החלק השני: הדינים שנאמרו בהם "הלכה למשה מסיני", ואין ראיות עליהם כמו שזכרנו, וזה כמו-כן אין חולק עליו.

החלק השלישי: הדינים שהוציאו דרך הסברא ונפלה בהם מחלוקת כמו שזכרנו, וזה יקרה כשישתנה העיון... אבל מה שאמרו 'משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם - רבתה מחלוקת בישראל'... כאשר רפתה שקידת התלמידים על החכמה ונחלשה סברתם כנגד הלל ושמאי רבותיהם, נפלה מחלוקת בהם בעיון על דברים רבים, שסברת כל אחד ואחד מהם היתה לפי שכלו.

והחלק הרביעי: הם הדינים שתקנו הנביאים והחכמים בכל דור ודור - כדי לעשות סייג וגדר לתורה.

והחלק החמישי: הם הדינים העשויים על דרך החקירה וההסכמה בדברים הנוהגים בין בני אדם שאין בהם תוספת מצווה או גרעון, או בדברים שהם תועלת לבני אדם בדברי תורה וקראו אותם תקנות ומנהגים".

הרמב"ם[34] מסביר שכל החכמים שבכל דור ודור יכולים לחדש הלכות, בין אם על ידי דרישה מחודשת של התורה - על פי שלוש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם, ובין אם על ידי נתינת טעם בדבר. התורה נותנת רשות לעם ישראל לחדש הלכה.

34. כמו כן יש לעיין בסוגייא "דיש לחכמים כח לעקור דבר מן התורה". ועיין גם בהלכות ממרים ב,א, שם משמע מדברי הרמב"ם, שאפשר לבטל למוד מסויים שנעשה בעבר.

בדומה כתב הרב אריה ליב הכהן בעל ספר "קצות החושן" בהקדמתו לספרו:

"גם כן נאמין שאם הסכימו הפך האמת ונדע זה על ידי בת-קול או נביא אין ראוי שנסור מהסכמת החכמים, וזהו ענין רבי אליעזר הגדול עם החכמים, שאף על פי שנתן אותות גדולים וחזקים שהאמת כדבריו ויצאה בת קול מן השמיים ואמרה מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום, אף על פי כן כשלא רצה להסכים לדבריהם... שלא מסר ה' יתברך הכרעת ספיקות התורה לנביא ולא לבת-קול אלא לחכמי הדור... אבל הקב"ה בחר בנו ונתן לנו את התורה כפי[35] הכרעת שכל האנושי אף על פי שאינו אמת, ואם כן המקדשו הוא קידוש גמור רק שיהיה אמת בהכרעת השכל האנושי, וזה שהראה הקב"ה למשה כל מה שתלמיד ותיק עתיד לקדש כי נתקדשו הדברים על פי התלמיד המקדשו ... כי מה לשכל האנושי להבין בתורת ה', **אבל תורה שבעל-פה משלנו היא!**"

לדעת רבי אריה ליב הכהן אמנם "תורה מן השמים", אולם ה' נתן לאדם רשות לקבוע בעצמו תורה. האדם רשאי ויכול לחדש חדושים ולהוסיף הוספות.

גם רש"י בפרושו למסכת כתובות כתב דברים דומים:

"דכי פליג תרי אליבא דחד, מר אמר: 'הכי אמר פלוני', ומר אמר 'הכי אמר פלוני',-חד מיניהו משקר. אבל כי פליגי תרי אמוראי בדין או באיסור והיתר כל חד אמר 'הכי מסתבר טעמא' - אין כאן שקר! כל חד וחד, סברה דידיה קאמר! מר יהיב טעמא להיתרא ומר יהיב טעמא לאיסורא! מר מדמי מילתא למילתא הכי, ומר מדמי ליה בענין אחרינא, ואיכא למימר 'אלו ואלו דברי אלהים חיים', זמנין דשייך האי טעמא וזימנין דשייך האי טעמא, דהטעם מתהפך לפי שינוי הדברים בשינוי מועט".

(כתובות נז, א ד"ה דכי פליג)

ובכן ראינו, שהתורה שבעל-פה משלנו היא באה ולאדם יש זכות לחדש ולהוסיף בה.

השיטה המשלבת - באמונות ובדעות

כעת נגש לענות על חלקה השני של השאלה שהצגנו, והוא: מה תפקיד המסורת ביחס לאמונות ודעות. השאלה הבסיסית בנושא היא: האם יש דעה מוסכמת ליהדות - כלומר האם אפשר לומר על אמונה או דעה מסויימת שהיא: "דעת היהדות"! או להפך, האם אפשר לומר על דעה מסויימת שהיא: "נגד היהדות"[36]?

נראה שגם פה התשובה לשאלתנו איננה חדה וחותכת. הרמב"ם בפתח הקדמתו לפרק

35. הרמב"ם קובע בעיקר התשיעי שאין לחדש בתורה שבע"פ ובתורה שבכתב אולם נלע"ד שכוונתו שם על עקרי התושבע"פ, שכן מקובל לנו "תורה פרה ורבה", ועיין במאמרו של ראש הישיבה הרב רבינוביץ שליט"א "תורה ומדע - שותפות או ניגוד" בחלקו הראשון של המאמר.

36. עיין ד"ר אהרן ברט "דורנו מול שאלות הנצח", עמוד 67, הוצאת הסוכנות היהודית,ירושלים תשכ"ח.

חלק מעיד: "כי בעלי התורה נחלקו דעותיהם בטובה שתגיע לאדם בעשיית המצוות שצוונו בהם השם יתברך... מחלוקות רבות מאד...". כלומר, גם בעניין השכר והעונש שהוא מעיקרי האמונה, נחלקו בעלי תורה, אף על פי שכתובים בו פסוקים מפורשים בתורה!

לאחר מכן, בסוף ההקדמה, מביא הרמב"ם את שלוש עשרה עיקרי הדת ויסודותיה[37] ובהם הוא מפרט גם העיקרים הנוגעים לשכר ועונש. לאחר מניית העיקרים כותב הרמב"ם:

"וכאשר יאמין האדם אלה היסודות כולם, ונתבררה אמונתו בהם, הוא נכנס בכלל ישראל, ומצווה לאהבו ולרחם עליו ולנהוג עמו בכל מה שצווה ה' יתברך איש לחברו מן האהבה והאחווה... וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות, הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר, ונקרא 'מין' ו'אפיקורוס' ו'קוצץ בנטיעות', ומצווה לשנאו ולאבדו, ועליו נאמר 'והלא משנאיך ה' אשנא' (תהלים, קל"ט, כא)".

דברי הרמב"ם כאן מעוררים מספר בעיות:

א. אם סבור הרמב"ם שבנושא זה ישנם חילוקי דעות חריפים בין חכמי התורה, כיצד הוא מכריע בו?

ב. איך יתכן בכלל לצוות על אדם להאמין במשהו?

ג. האם כל אחד מהעיקרים שמנה הרמב"ם הוא אכן בדרגה כה חשובה מבחינה מחשבתית, עד שמי שכופר בו יוצא מכלל ישראל? או בנוסח שונה: מהו התוקף של העיקרים הללו?

ד. האם יש מי שחולק על עיקרים אלו?

פתרון שאלות אלו יוביל אותנו לפתרון מבוכתנו בדבר היחס שבין המסורת והחידוש באמונות ודעות.

הרמב"ם פוסק ומכריע בעניינים הללו אף על פי שיש בהם חילוקי דעות, משום שהוא סבור, שבלעדיהם תתבטל האפשרות, שאדם יגיע לשלמות האנושית[38]. אמנם, איננו יודעים בוודאות מה היו הקריטריונים של הרמב"ם בקובעו את יסודות האמונה, אולם ניתן לנחש שזאת היא כוונת הרמב"ם. דהיינו, אם אדם לא מבין את המהות האמתית של העולם הבא ושל שכר ועונש לא יתכן שיגיע לדרגה הנחוצה. לא מדובר כאן בעונש אלא בעובדה! העונשים המצטרפים לכך אינם העיקר, אלא הם דברים שיכולים להביא את האדם לשינוי מחשבותיו הרעות. הם גם משמשים בתור הבעת דעתה של החברה הדתית

37. בכל הענינים הקשורים לתורת העיקרים של הרמב"ם ושל שאר הראשונים כדאי לעיין גם בספרו של פרופסור מנחם קלנר "תורת העיקרים בפילוסופיה היהודית בימי הביניים", הוצאת ההסתדרות הציונית, ישראל תשנ"א. המחבר מתייחס כמעט לכל הבעיות המתעוררות בנושא.

38. מדברי הרמב"ם בסוף הלכות מלכים בדבר הסיבה שאל יעשה אדם את ענינו אגדות המשיח עיקר בדת - "ישאינם מביאים לא לידי יראה ולא לידי אהבה" - אפשר ללמוד, שהדברים שהרמב"ם מחשיבם כעיקרים באים כדי להביא ליראה ולאהבה. (עיין הלכות מלכים ומלחמותיהם פרק יא).

כלפי האדם, שאיננו משיג את האמיתיות הללו; בעיני החברה, אדם זה שונא את ה' ולכן החברה שונאת אותו - "הלא משנאיך ה' אשנא".

בזאת תתורץ גם שאלתנו **השנייה**. אכן אין אפשרות לצוות על אדם להאמין בדבר מסויים אלא להציב בפניו עובדה, שאם אינו מאמין בכך וכך הוא לא יגיע לשלמות האנושות, ולכן עליך לתתור כל הזמן (והשיטות רבות ומגוונות לכך) אל האמת. כך תיפתר גם תהייתנו **השלישית**. רק על ידי קיום כל העיקרים יכול האדם להגיע לשלמות, ולכן תוקפם של העיקרים הוא מתויב כמו שהאמיתות 26 = 13 x 2 נכונה ואמיתית. אדם שלא מאמין בעיקרים אלו לא מאמין באמת. העיקרים משקפים אמונות מסויימות שהן בבחינת חובות, ורק על ידיהם האדם יכול להבין את התורה ואת כל ההולך ונגרר ממנה. כתשובה לשאלה **הרביעית** אצטט את דברי הרב מרדכי דב רבינוביץ בפירושו להקדמת המשנה:

"על העיקרים רבו העוררים: מהם - שהתנגדו בכלל לקביעת עיקרים. כגון דון יצחק אברבנאל בספרו 'ראש-אמנה' שאמר: כל תיבה שבתורה הוא עיקר גדול ואין לנגוע בו, והנוגע בו - הוא כופר ומקצץ בנטיעות. ומהם שמתחו בקורת על הענין של העיקרים: ר' חסדאי (אבן) קרשקש ז"ל בספרו 'אור ה'' ואחריו תלמידו ר' יוסף אלבו בספרו 'העיקרים' שהעמידו רק ג' עיקרים: **א)** מציאות א-להים **ב)** התגלות א-להים **ג)** השגחה א-להית...".

(מ"ד רבינוביץ, הקדמה לפירוש המשנה, רמב"ם לעם, הוצאת מוסד הרב קוק)

ידועה שיטתו של ר' שמואל דוד לוצאטו שיצא כנגד מניית עיקרים ועשיית מסמרות חזקות בעיקרי האמונה. אבל מכל מקום בדרך כלל התקבלו עיקרי הרמב"ם כאחד מנכסי צאן וברזל של היהדות.

בהערת אגב נוסיף, שבשלושה מקומות בפירושו למשנה אומר הרמב"ם, שבמחלוקות של חכמים ב"סברת אמונה" אין אומרים הלכה כפלוני או הלכה כפלוני[39]. לכאורה, סותר הרמב"ם את עצמו, אולם יש להשיב, שיש הבדל בין "סברות אמונה", שהם דברים שוליים, לבין "אמונות ודעות" שהם עקרוניים ובהם ישנה פסיקה מוחלטת, ואכמ"ל.

ראינו אם כן שאין דעה אחת ביהדות, וגם באמונות ובדעות קיימות מחלוקות. אמנם האדם צריך לשאוף לקבל את הדברים שהושגו בעבר על ידי חכמי ישראל, ויחד עם זאת יש אפשרות ואף חובה לנסות ולחדש.

ה. סיכום

האמונה היא דבר ראשוני באדם, אלא שעיקר מצוות האמונה הוא חלק מהמצוות המעשיות.

39. ראה למשל: סנהדרין פ"י מ"ג; סוטה פ"ג מ"ב.

אין משמעות לסתם אמונה - בבחינת פילוסופיה, כי אין היא אומרת כלום מבחינה דתית. הדרישה לעבודת ה' היא הצורה היחידה להתקרבות לה'. ישנן דרכים רבות בתוך עולם המצוות לקיום זה. קיום המצוות והאמונה צריכים לנבוע ממעמקי הנפש ולא מגורם חיצוני אחר. מאחר שהיו קשיים בנדון, נאלצנו לקבל הדרכה מבחוץ, ולכן היום האמונה והמצוות - הן שילוב של דברים שנכפים על האדם ולא תמיד הוא מבין אותם.

האדם נדרש להפנים בתוכו את מה שהוא סופג מתוך עולמן של תורה הלכה ואמונה[40]; הוא חייב לנצל את הישגי הנביאים והחכמים, שקדמו לו,ובו בזמן הוא נדרש לחדש, זהו החידוש בהלכה ובתלמוד, במחשבה ובאמונה.

מאז מתן תורה לא נתגלה לנו חידוש משמיים, ויחד עם זאת הן האמונה ויסודי המחשבה והן ההלכה - השתנו ללא היכר כלל[41]! למה הדברים דומים? למדע ולטכנולוגיה. האדם מקבל את הישגי המדע (=התלמוד) ואת הישגי הטכנולוגיה (=מצוות מעשיות), ואין הוא זורק אותם, רק משום שלא הוא הגה אותם, או משום שהוא איננו מבינם. האדם צריך לשאוף לקבל את האמונה בכל מאודו וכוחו, ועליו להשקיע מאמץ עליון כדי שיוכל להזדהות עם הקווים היסודיים ביהדות. המדען והממציא שניהם מפתחים את המדע ומחדשים את הטכנולוגיה; וכך אישי ההלכה והאמונה מפתחים את התלמוד ומחדשים את ההלכה.

40. כמובן, גם בימינו עדיין שייכת הגישה של קיום דברים בלי מצוה - כגון ציוויים מוסריים מסויימים. ועיין במאמרו של הרב אהרן ליכטנשטיין: 'מוסר והלכה במסורת היהדות', דעות ד'. ועיין גם במורה הנבוכים חלק ג פרק יז, שישנם דברים שאדם מחויב לעשותם אף ללא ציוויו של נביא.

41. 'אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: 'רבונו של עולם, מי מערב על ידך?' אמר לו: 'אדם אחד יש, שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות'. אמר לפניו: 'רבונו של עולם, הראהו לי!' אמר לו: 'חזור לאחורך!'. הלך וישב בסוף שמונה שורות **ולא היה יודע מה הן אומרין** - תשש כוחו. כיוון שהגיע (=רבי עקיבא) לדבר אחד אמרו לו תלמידיו: 'רבי, מנין לך' אמר להם: 'הלכה למשה מסיני', נתיישבה דעתו...' (מנחות כט,ב).